

Ammianus Marcellinus' beretning om Sortehavsegnene

Arne Søby Christensen

1. Ammianus Marcellinus' liv

Ammianus Marcellinus hører til i det 4. århundrede e.Kr. Detaljerne om hans liv og virke må vi tolke os til ud fra oplysninger i hans historieskrivning. Vi kan ud fra disse antage, at han er født omkring år 330 e.Kr., dvs. i slutningen af kejser Konstantin den Stores regeringstid (306-337 e.Kr.), og vi må formode, at han er død engang i nærheden af århundredskiftet – i hvert fald er han død efter begyndelsen af 390'erne, hvor de sidste bøger af værket er publicerede.

Ammian beskæftiger sig med Sortehavsområdet i en ekskurs i 22. bogs kapitel 8. Efter at have set, hvad de antikke forfattere vidste om Sortehavsområdet i de andre perioder af antikken, er det interessant at se, om denne viden ændrer sig, når vi kommer til senantikken. Kendte en forfatter som Ammianus Marcellinus til disse fjerne egne fra egne rejser, eller meddeler han blot, hvad han har kunnet læse hos andre af sin samtids forfattere, der havde været i området? Er der med andre ord nye oplysninger, der viser, at romerne havde udvidet deres kendskab til Sortehavsregionen, og således indikerer, at området stadig havde levende relationer til Romerriget? Eller bygger Ammian mestendels på en antikvarisk viden om tidligere tiders opdagelser, der måske ikke længere afspejlede de virkelige forhold i hans samtid? Det skal naturligvis indledningsvis understreges, at der kun er tale om en enkelt forfatters meddelelser, og at det derfor ikke nødvendigvis siger noget om romernes generelle vidensniveau.

Men inden jeg går over til selve tekststedet, vil jeg sige et par ord om Ammianus Marcellinus' liv og hans værk og redegøre for mulighederne for, at han eventuelt har kunnet bidrage selvstændigt til en forøget viden om regionen.

Ammian optræder selv i sit historieværk. Han var nemlig ved kejserlig ordre knyttet til den øverstkommanderende for de romerske tropper i Østen, *magister equitum* Ursicinus' stab, fordi han tilhørte den kejserlige garde som *protector domesticus* (14.9.1). Det var en eliteenhed, der bestod af sønner fra velbjegete

familier – selv om man kan diskutere, om de stammede fra *curiales*-slægter eller fra højtstående officersslægter. Man antager normalt, at det første er tilfældet, men T.D. Barnes argumenterer i sin nye bog om Ammian overbevisende for, at faderen snarere tilhørte militæret, således som vi kender til det fra andre medlemmer af bevidnede *protectores domestici* i det 4. århundrede (Barnes 1998, 59). Ammian nævner sin tilknytning til hæren allerede i 14. bog, hvor det fortælles, at han var udstationeret hos Ursicinus i Nisibis i 354 e.Kr. Tre år længere fremme i værket omtaler han sig selv som en af de yngre officerer (16.10.21), og det er grunden til, at man normalt sætter hans fødsel til ca. 330. Det fremgår klart af skriftet, at Ammian stammede fra det græsktalende østlige Romerrige (31.16.9), måske fra Antiochia, måske fra et sted i omegnen af denne by eller måske lidt længere sydpå; vi ved det ikke med bestemthed (se f.eks. Barnes 1998, 60-64).

Da Ammian først var indrulleret i hæren under Ursicinus' kommando, rejste han med denne rundt i Romerriget på forskellige opgaver, og han oplevede således ved selvsyn en del af riget – men selvfølgelig langt fra det hele. Det fremgår dog, at han som nævnt i 354 var i Nisibis i Mesopotamien på grænsen til Perserriget. Samme år var han i Milano med Ursicinus (14.11.5). Året efter, i 355, drog han igen med Ursicinus til Gallien for at være med til at nedkæmpe Silvanus' oprørsforsøg (15.5.22-38), og her blev han til 357. Ursicinus var på den tid den senere kejser Julians *magister equitum* (15.13.3). I 357 fulgte han med Ursicinus til kejser Constantius II (337-361) i Sirmium i Pannonia Inferior, og da Ursicinus genindtrådte i sin østlige kommando som *magister equitum*, drog Ammianus Marcellinus med ham tilbage til Østen (16.10.21). I 359 nævner Ammianus Marcellinus, at han befandt sig i "Samosata, den berømte hovedstad i det tidligere kongerige Kommagene" ved Eufratfloden (18.4.7).

Herfra blev Ursicinus og Ammianus Marcellinus på ny kaldt til kejser Constantius i Vesten. Ursicinus var faldet for et komplot ved hoffet, og han skulle denne gang være Julians *magister peditum* i Gallien, og Sabinianus blev udnævnt til ny øverstkommanderende over tropperne i Østen (18.5.5; 6.1). Det skete på trods af, at et angreb fra perserne var ventet, og Ursicinus kendte denne fjende fra tidligere kampe, og provinsboerne derfor helst ville beholde ham som deres forsvarer (18.6.2). Ursicinus og Ammianus Marcellinus måtte dog rette sig efter kejserens ordre, men de nåede kun til floden Hebros i Thrakien, før de fik kontraordre om at vende tilbage til forsvaret af Østen, hvor Ursicinus nu ikke længere var øverstbefalende, eftersom Sabinianus havde beholdt sin post (18.6.5-6). I krigens indledende fase faldt den romerske hær i et persisk baghold (18.8). Ammian nåede mirakuløst sammen med andre soldater ind i byen Amida [Diyarbakır], som derefter belejredes af perserkongen Sapor (18.8.11). Det var

tidligere lykkedes Ursicinus at slippe bort fra bagholdet (18.8.10), og han forsøgte senere forgæves at komme den belejrede by til undsætning (19.3). Selv undslap Ammian med nød og næppe fra Amida, da byen blev erobret (19.8), efter den i længere tid havde forsvaret sig helt modigt mod overmagten. Ursicinus blev udset til at være syndebuk for katastrofen; han måtte afgive sin kommando og forlade hæren, og dermed forsvinder også han fra historien (20.2).

Det interessante i denne sammenhæng er naturligvis de helt sikkert selvoplevede beretninger fra de egne, Ammianus Marcellinus har været i – f.eks. nogle af beretningerne fra Gallien i 15. bog og den dramatiske skildring af hans oplevelser i Amida i slutningen af 18. bog og i 19. bog. Han deltog senere i 363 i kejser Julians perserfelttog, og også her har han selvoplevede beretninger om end af mindre omfang (23. til 25. bog). Efter kejser Julians død og krigens afslutning var Ammian ikke længere soldat. Vi kender ikke til årsagen; måske var han faldet i unåde hos det nye, kristne regime under kejserne Jovian (363-364), Valentinian (364-375) og Valens (364-378), fordi han som ikke-kristen havde identificeret sig for meget med kejser Julians hedenske religionspolitik (se f.eks. Barnes 1998, 63; 79-94). Vi kender ikke til hans opholdssteder i detaljer, efter han har forladt hæren. Han har formentlig opholdt sig i længere tid i Antiochia, hvor han i hvert fald befandt sig omkring 371/372 (29.1.24; 2.4; 30.4.4), og han boede formentlig en tid lang i Rom i 380'erne (14.6.19). Vi kan ligeledes ud fra værket konstatere, at han må have besøgt Egypten og set obelisker så langt sydpå som i byen Theben (17.4.6), og at han har besøgt byen Motho [Methone] i Lakonien på det sydlige Peloponnes (26.10.19). Han har således været vidt omkring i Romeriget og set mange egne, men der er i hans aktive livsforløb som soldat intet, der taler for, at han har været sendt til Sortehavsegnene. Derfor kunne han selvfølgelig godt have været der efter sin hjemsendelse fra hæren efter perserfelttoget i 363, uden at dette behøver at have sat sig direkte spor i hans kronologisk fremadskridende beretning.

2. Historieværket

Til gengæld ved vi, at han på det tidspunkt begynder at skrive og publicere sit historieværk, der skulle blive det sidste store historiske værk på latin fra antikken, og det selv om hans modersmål har været græsk, og selv om han føler sig som græker. Han afslutter nemlig værket med ordene:

Dette har jeg, en forhenværende soldat og græker, berettet fra kejser Nervas principat lige til Valens' død, så godt mine evner rakte, ... (31.16.9)

Med disse ord sættes der punktum for værket. De første 13 bøger fra kejser Nerva (96-98) og fremefter er imidlertid gået tabt. Vi kender derfor ikke titlen på værket, men vi plejer at kalde det for *Res gestae* "historie" i erkendelse af, at det er en historisk beretning om de store begivenheder i perioden. De resterende bøger fra 14. til 31. bog er kun bevaret i ét håndskrift fra det 9. århundrede – oprindeligt opbevaret i Fulda, men fra første halvdel af det 15. århundrede i Vatikanet. Dertil kommer dog seks håndskriftark fra Hersfeld, nu i Kassel, med en mindre del af skriftet. Endelig er der fjorten håndskrifter fra det 15. århundrede. De er dog alle i sidste ende afskrifter af det bevarede vaticanershåndskrift (Reynolds 1983, 6-8). Overleveringen er derfor noget spinkel, og der er ofte tale om lakuner i teksten, som kun kan rekonstrueres med større eller mindre sikkerhed. I forbindelse med geografiske oplysninger kan der naturligvis alene af den grund være problemer med f.eks. stavemåder, og egentlige identifikationer kan være vanskelige. Men det er jo ikke usædvanligt for antikke tekster.

Ammianus Marcellinus' historie har altså taget sit udgangspunkt i Nervas udråbelse til kejser i 96 e.Kr. Han fortsætter med andre ord der, hvor Tacitus' *Historiae* formentlig sluttede. Det betyder imidlertid, at de første 13 bøger skal spænde over en periode på ca. 250 år. Den bevarede 14. bog begynder nemlig i slutningen af kejser Constantius II's regeringstid med medkejser Gallus' (351-354) forbrydelser i Østen i sommeren 353, og den går derefter over til Constantius' felttog i den vestlige del af riget i sommeren 354. 31. bog slutter med goternes sejr i Slaget ved Adrianopel den 9. august 378 og kejser Valens' død i flammerne og den umiddelbart efterfølgende periode.

Der er således 18 bøger bevaret, og de dækker ca. 25 års historie. De første seks bøger (fra 14. til 19. bog) omhandler kejser Constantius II's regeringstid (frem til 359) sammen med cæsarerne ("andenkejserne") Gallus, som han lader myrde i 354, og Julian, som han udpeger til cæsar året efter (dvs. i 355). De midterste seks bøger (fra 20. til 25. bog) omhandler tiden, hvor Julian er augustus ("førstekejser"), dvs. perioden 360-363. De sidste seks bøger (fra 26. til 31. bog) beretter om Valentinians og Valens' regeringstid, perioden 364-375/378.

Der er altså også inden for den enkelte bog tale om en kronologisk fremadskridende beretning. Derudover kan man konstatere et vist fælles dispositionsprincip for de enkelte bøger, eller man skulle måske snarere tale om fælles emner: Det vil typisk være en gennemgang af kejserens militære engagementer i sommerens løb, politikken/intrigerne ved hoffet – specielt i vintersæsonen. Begivenhederne i Rom – herunder, hvem der var bypræfekt. En gennemgang af begivenhederne i provinserne, dvs. emner, der ikke direkte var knyttet til kejseren (Barnes 1998, 34-42, indeholder en oversigt over indholdet af de enkelte bøger samt en refleksion over tematikken).

Det er således et historiografisk – og ikke f.eks. geografisk eller etnografisk – værk. Vi kan derfor kun forvente, at der vil være tale om kortere skildringer af egne og byer i det omfang, de er interessante i sammenhæng med beretningen, sådan som det er tilfældet i ethvert andet historieværk. Ammianus Marcellinus vælger dog tillige en anden form, der er velkendt i den antikke historieskrivning: ekskursen. Man har diskuteret, hvad en ekskurs egentlig er, og hvorfor Ammian bruger denne form. Lad os derfor først se på definitionen eller snarere de formelle krav, man i dag vælger at stille til begrebet ekskurs.

Man opstiller faktisk kun ét formelt krav (for den nyere debat om ekskursformen se f.eks. Cichocka 1975; Emmett 1981; Richter 1989; Barnes 1998, Appendix 5, 222-224): Det, Ammianus Marcellinus fortæller om i et afsnit – og som ellers afviger fra det emne, han er i gang med – skal klart og tydeligt være afgrænset fra den omgivende tekst med særlige ord, dvs. der skal kort og godt indledes og afsluttes på en ganske bestemt måde. Der må ikke blot være tale om en digression, en mere eller mindre tilfældig udflugt. Ammianus Marcellinus skal specifikt vise, at der er tale om noget specielt og gennemtænkt fra hans hånd. Et eksempel kunne tages fra 23. bog, hvor Julian som optakt til perserfelttoget skal til at laste flåden på Eufratfloden med bl.a. levnedsmidler, våben og belejringsmaskiner. Her bryder Ammianus Marcellinus af og siger:

Omstændighederne fører her med sig, at jeg, så godt mine ringe evner tillader det, kort, men tydeligt må give dem, der ikke kender til indretningen af den slags maskiner, jeg nævnte, en skildring af dem. (23.4.1)

Derefter beskriver han ballisten, skorpionen (også kaldet vildæslet eller vindemaskinen), stormbukken og brandpilene for derefter at afslutte med ordene:

Dog nu nok om belejringsmaskiner, skønt vi kun har nævnt nogle få af dem. Vi optager nu igen tråden i vor fortælling. (23.4.15)

Disse ekskurser står normalt i begyndelsen eller i slutningen af et kapitel. Hvis man tager de nævnte formelle krav helt alvorlig, er der 25 ekskurser i de sidste 18 bøger (Cichocka 1975, 337), og hvis man vælger at medtage også de beskrivelser, der enten kun har en indledning eller en afslutning, når man op på mellem 31 og 34 ekskurser (hhv. Barnes 1998, 222-24, og Emmett 1981, 16 n. 6-8). De har vidt forskelligt indhold: Jeg har nævnt krigsmaskiner; dertil kommer et stort antal naturfænomener: jordskælv (17.7.9-14), solformørkelse (20.3.2-12), regnbuen (20.11.26-30), meteoror (25.2.6), kometer (25.10.2-3). Af andre emner kunne nævnes: obelisker (17.4.2-23), pest (19.4.2-8), varseltagning (21.1.7-14),

Apistysten (22.14.7-8), perler (23.6.85-88), kristne biskopper (27.3.14-15) og meget andet.

I de fleste ekskursioner drejer det sig imidlertid om geografiske og etnografiske emner: Saracenerne (14.4.3-6), provinserne i diocesen Oriens (14.8.1-15), Bodsøen (15.4.2-6), Gallien (15.9.2-12.6), Succipasset (21.10.3-4), Thrakiens kyst, Hellesponten og Sortehavet (22.8.1-48), Egypten (22.15.1-16.24), Perserriket (23.6.1-84), Thrakien (27.4.2-14), samt endelig hunnere og alanere (31.2.1-25). Derudover ved vi fra hans egne udsagn, at han har behandlet mange andre egne i de nu tabte bøger (f.eks. henvisninger fra 14.7.21 til hans tidligere skildring af Mesopotamien; fra 27.8.4 til hans skildring af Britannien). Nogle forskere har ligefrem talt om, at det havde været Ammianus Marcellinus' hensigt at give en fuldstændig beskrivelse af Romerrikets provinser og visse tilgrænsende egne og lande (se f.eks. Mommsen 1881/1909, 604/395; Richter 1989, 220; Barnes 1998, 75). Det er muligt, men det kan ikke bevises.

3. Sortehavsekskursen

Lad os se på Sortehavsekskursen i 22. bog, kapitel 8:

Vi er inde i den midterste tredjedel af det bevarede værk. Det er den del, der behandler Julians tid som førstekejsers, augustus. I 20. bog var Julian blevet udråbt til augustus af hæren i Gallien. I 21. bog gør de to kejsere sig rede til den endelige konfrontation, idet Julian marcherer mod øst ind i Illyricum til byen Naissos [Niš] i Moesia superior og Constantius forlader perserfronten og iler til Antiochia for derfra at drage mod Balkan. Han når dog kun til Mopsukrenai i Kilikien ved Taurusbjergenes fod, hvor han dør af feber den 5. oktober 361 (21.15.3 – andre har datoen 3. november 361). I begyndelsen af 22. bog, kapitel 2, drager Julian mod Konstantinopel, hvor han ankommer den 11. december. Kapitel 3 til 7 fortæller om Julians ophold i byen. I kapitel 9 beretter Ammianus Marcellinus om Julians rejse fra Konstantinopel til Antiochia. Det sker ad den slagte landevej mod sydøst, dvs. som Ammianus Marcellinus selv remser det op: Chalkedon – Nikomedia – Nikaia – Pessinus – Ankyra – tværs sydpå gennem landet til Tarsos og derfra til Antiochia.

Kapitel 8 står således mellem skildringen af Konstantinopel og rejsen til Antiochia, og Ammianus Marcellinus begrundes sin ekskursion således:

Siden nu den store princeps' [dvs. Julians] historie har ført mig til disse egne, tror jeg, det her kan være det rette tidspunkt til at give en skildring af Thrakiens yderste egne og af

Det pontiske Havs topografi, klart og pålideligt ud fra det, jeg selv har set og læst. [Visa vel lecta]

Det er en endog meget spinkel begrundelse for at give denne ekskurs. I det foregående kapitel (22.7.9-10) nævnes det ganske vist, at der kom sendebud fra nær og fjern til Julian, fordi rygtet om hans militære evner havde spredt sig. Folkene fra den anden side af Tigris og armenierne bad om fred; de indiske nationer, der boede så langt borte som diverne og serendiverne (på Sri Lanka?), sendte gaver; sydfra kom maurene; nordfra og fra de øde egne kom de folk, der boede ved Fasis, og bosporanerne samt andre hidtil ukendte folk for at bede om at måtte leve i fred, hvis de betalte en årlig tribut. Hvis beretningen om de mange udsendinge er korrekt, og ikke blot er en topos, kan den naturligvis ikke referere til Julian, der først lige er blevet augustus. I så fald må det være Constantius' ry, der er tale om. Julian selv kommer aldrig i nærheden af Sortehavet, og området inddrages på ingen måde i hans regeringstids historie. Skildringen af Thrakien bringes i udvidet form senere i 27. bog. I denne sammenhæng er "Thrakiens yderste egne" faktisk identisk med en gennemgang af Det ægæiske Hav og af Propontis [Marmarahavet]. Man kunne derfor tænke sig, at Ammianus Marcellinus havde en ganske speciel hensigt med at bringe denne ekskurs. Det kunne f.eks. være, at han mente, han kunne bidrage med ny viden om Sortehavsregionen ud fra egne iagttagelser. Vi så, at det er vanskeligt at forbinde hans liv med rejser i Sortehavsregionerne, men vores oplysninger er dog trods alt så fragmentariske, at vi på ingen måde kan udelukke, at han faktisk har været der. Selv om han skulle have været der, kan han ikke have været overalt, og man kunne derfor forvente, at der, ud over det selvoplevede, tillige var andre meddelelser, der i det mindste indeholder senantikens opdaterede viden om disse egne. Ammianus Marcellinus brugte nemlig selv udtrykket *visa vel lecta*, "det, jeg selv har set og læst". Det er således ikke urimeligt at forestille sig en kombination, hvilket da også er det almindelige i forskningen i dag. Man må da spørge sig, hvad det er, han har set, og hvad det er, han har læst.

Ekskursen lader sig inddele i seks afsnit (jf. Boeft, Drijvers, Hengst & Teitler 1995, 91):

4. Indsejlingen i Sortehavet og geografien i al almindelighed (22.8.7-13)

Der hvor denne form [dvs. Propontis' form] hører op, snævrer det atter ind, går imellem Europa og Bithynia og flyder forbi Chalkedon, Chrysopolis og nogle

ubetydelige *stationes*. Ved dets bred til venstre ligger havnen Athyras og Selymbria og Konstantinopel, det gamle Byzans, en attisk koloni, og forbjergtet Keras, hvor der er bygget et højt fyrtårn for skibene, og derfor kaldes også den kolde vind, som plejer at komme fra disse kanter, for Keratas. Her hvor dets magt brydes, og hvor de to have forenes, bliver det roligere og udvider sig til en havflade, der strækker sig vidt ud i længden og bredden så langt øjet kan nå. (22.2.7-9)

Ammianus Marcellinus må flere gange have været på dette sted, når han, som vi har hørt, er rejst fra Østen via Balkan til Vesten og tilbage igen. Athyras og Selymbria ligger på den øst-vestgående hovedvej langs Propontis. De nævnte stednavne og kommentaren er utvivlsomt en kombination af selvsyn og almen viden. Ikke desto mindre nævnes byerne på den vestlige (nordlige) bred ikke i den rigtige rækkefølge, hvis man kommer sejlene fra sydvest, da Selymbria ligger længst mod vest, dernæst kommer Athyras og endelig Konstantinopel (Jf. Talbert 2000, 52). Det har han naturligvis vidst, men af en eller anden grund vælger han ikke at bringe dem i en systematisk rækkefølge; det skal senere vise sig, at det ikke er et enkeltstående tilfælde. Endelig kan det nævnes, at kommentaren til Konstantinopel ikke passer, da Byzans oprindeligt var en koloni fra Megara (ca. 660 f.Kr.).

Efterfølgende i samme afsnit får vi den overordnede beskrivelse af Sortehavet:

En rejse rundt langs kysten – som om man sejlede rundt om en ø – ville udgøre en afstand på 23.000 stadier [ca. 4.094 km] efter, hvad det forsikres af Eratosthenes, Hekataios og Ptolemaios og andre, der meget nøje har undersøgt disse problemer, og alle geografer er af den opfattelse, at det har form af en spændt skythisk bue. (22.8.10)

Det er klart, at Ammianus Marcellinus må have læst sig til dette, men det er mindre sikkert, hvorfra han har sine oplysninger. Han nævner selv som sine forlæg Eratosthenes, der skrev et geografisk værk i det 3. århundrede f.Kr., Hekataios, der havde skrevet sine geografiske værker formentlig i slutningen af 6. århundrede f.Kr., og Ptolemaios, hvis *Geografi* er fra midten af 2. århundrede e.Kr. Hvem de andre er, ved vi naturligvis ikke. Det fremgår imidlertid af alle kommentarer til tekstudgaverne, at ingen ellers har tallet 23.000 stadier (f.eks. Boeft, Drijvers, Hengst & Teitler 1995, 101; Fontaine 1996, 278 n. 655). Hekataios og Ptolemaios har formentlig slet ikke angivet størrelsen. Man har foreslået en fejlskrivning eller fejllæsning af de græske tal: et gamma, Γ (= 3) for et epsilon, E (= 5) fordi Strabon angiver 25.000 stadier (2.5.22, jf. s. 44), men det er og bliver spekulatio-

ner (Gardthausen 1872/73, 541). Det eneste nogenlunde sikre er, at forlægget må have været græsk, fordi der regnes i stadier og ikke, som ellers på latin, i passus.

Den skythiske bue er en kendt topos i beskrivelser af Sortehavets form. Den anvendes bl.a. af Strabon det førnævnte sted (2.5.22, jf. s. 44), af Pomponius Mela (1.102) og af Plinius (*Nat.Hist.* 4.76). Ammianus Marcellinus' indpasning af buen i den konkrete geografi er dog ikke overbevisende. Han nævner buebilledet yderligere fem gange (8.13, 8.20, 8.37, 8.42, 8.43), men det gør det ikke klarere. Han lader Det thrakiske Bosporos ved Konstantinopel og Det kimmeriske Bosporos ved indsejlingen til Den maiotiske Sø [Det azovske Hav] være den skythiske bues ender (22.8.13). Det er næppe en dækkende udnyttelse af Sortehavets geografi. Problemet er imidlertid, at han formentlig forestiller sig, at *Palus Maeotis* ligger mod øst. Det passer udmærket med en skythisk bues form, men meget dårligt med Sortehavets faktiske geografi.

Derudover kommer han med den antikvariske oplysning, at der i disse vidtstrakte egne findes græske byer, hvoraf nogle få er athenske kolonier, mens flertallet er fra Milet. Han videregiver desuden nogle gamle skrøner om navnenes oprindelse. Der er således intet, som kan bringe nye oplysninger om området fra hans egen samtid.

5. Sortehavets sydkyst (22.8.14-23)

Efter at landet fra Det thrakiske Bosporos har drejet af til højre, kommer vi til den bithyniske kyststrækning. (22.8.14)

Ammianus Marcellinus' videre beskrivelse af Sortehavet bliver nærmest en *periplus* (dvs. en omsejling) af Sortehavskysten. I de ældre *periploi* fra klassisk græsk tid havde man fulgt kysten mod nord langs den europæiske kyst, altså med uret (for at bruge et anakronistisk billede). I de yngre *periploi*, dvs. fra Arrians *Periplus* og fremefter, valgte man den modsatte retning, hvor man først følger Lilleasiens kyst, altså mod uret. Arrians værk var dediceret til kejser Hadrian, og det må være publiceret i begyndelsen af 130'erne e.Kr. Det er et sådant forlæg, Ammianus Marcellinus bl.a. må have haft. Hans skildring er ellers ikke 'moderne', eftersom han hele tiden støtter sig til de gode, klassiske fortællinger, f.eks. om Symplegaderne, klipperne ved indsejlingen til Sortehavet. Oprindeligt var de 'levende', og de klappede sammen med en sådan hast, at end ikke en fugl kunne nå at flyve igennem uden at blive mast. Ammian bringer her for første (men ikke sidste) gang den gamle fortælling om argonauternes togt efter 'det gyldne skind' i Kolchis ind i ekskursen. Argonauterne havde dengang i den fjerne fortid løst problemet med 'de levende' Symplegader, og nu "står de ube-

vægelige". "Man skulle ikke tro, at fortællingen var sand", fortsætter han, "hvis ikke de gamle digtere havde fortalt det" (22.8.15). Ammian er i denne ekskurs langt fra det historiske sandhedsideal, som han ellers flere gange i værket understreger han vil følge.

Da han opremser de første floder langs Lilleasiens kyst, kommer de ligesom de førnævnte byer i vilkårlig rækkefølge: Sangarios, Fyllis, Lykos og Rhebas (22.8.14). Her burde han vel have kendt den rette rækkefølge, da han har været i området, når han rejste gennem Lilleasien, om end han måske ikke direkte har passeret floderne på sin vej. På vejen langs nordkysten ville rækkefølgen fra vest mod øst have været: Rhebas, Fyllis (= Psillis?), Sangarios og Lykos, idet en række mindre floder er udeladt (jf. Talbert 2000, 52, 86). Man kunne måske i stedet forestille sig, at han ville have anført byerne og floderne efter deres betydning, men det synes heller ikke at være tilfældet.

Herefter – skriver Ammianus Marcellinus – forlader han Bithynien og kommer til provinserne Pontos og Paflagonien, og i disse ligger de store byer Herakleia, Sinope, Polemonion, Amisos, Tios og Amastris – dertil nævner han to byer, der ligger på øer: Trapezus og Pityus (22.8.16). Der er heller ikke meget, der er korrekt i dette afsnit. Provinserne nævnes i omvendt rækkefølge, hvis vi antager, der er tale om en *periplus* mod uret, men provinsinddelingen er i virkeligheden langt mere kompleks efter de diokletianske og konstantinske reformer fra begyndelsen af det 4. århundrede e.Kr. end det, Ammianus Marcellinus lader til at vide (se f.eks. Gardthausen 1872/73, 515 ff., 522 ff., særlig 524). Byerne er igen anbragt i vilkårlig rækkefølge, og Herakleia er placeret i Bithynien. Hverken Trapezus eller Pityus er bygget på øer – og hvad Pityus angår, så ligger den langt oppe på østkysten af Sortehavet i Kolchis. Normalt anses denne del af området at ligge uden for riget. Prokopios refererer dog til den som en fæstning på Justinians tid (Prok. 8.4.4, *Bellum Gothicum* 4.4.4; *De aedificiis* 3.7.8).

Herfra springer Ammianus Marcellinus ganske umotiveret tilbage til Bithynien (22.8.17), hvor han omtaler *Specus Acherusium* "Den acherusiske Hule (Grotte)" nord for byen Herakleia, som han tidligere havde nævnt. Han gør ikke mere ud af denne oplysning, så man kan undre sig over, at den er med, når han ellers er glad for at give antikvariske meddelelser, og han her kunne have berettet om, at det var stedet, hvorfra Herakles steg ned til Hades (jf. Xen. *An.* 6.2.2). Derefter nævner han en række floder på Lilleasiens nordkyst frem til Thermodonfloden, men igen mærkeligt nok ikke den største af dem alle, Halysfloden, som han dog senere inddrager i teksten i anden sammenhæng (22.8.20).

Thermodon og Themiskyra giver ham derimod anledning til en længere antikvarisk digression om amazonerne (22.8.17-19). De havde før i tiden ført sejrige togter mod deres naboer. De var herved blevet grebet af overmod, og de

angreb folkeslag efter folkeslag, indtil de udfordrede athenienserne, der fuldstændig besejrede dem. De tilbageblevne amazoner, der ikke havde været egnet til kamp, måtte derfor flygte fra deres hjemland, og de slog sig ned netop i denne egn i Lilleasien. Lang tid senere, da amazonerne havde genvundet deres tidligere styrke, vendte de tilbage til deres oprindelige hjemland. Stedet her er knyttet til amazonelegenden som et af deres to hjemsteder. Det oprindelige hjemsted skal være nordøst for Sortehavet. Ammianus Marcellinus viser senere i kapitlet (22.8.27) og i 31. bog i forbindelse med gennemgangen af alanernes historie, at han også kender til det hjemsted, da han i den sammenhæng lader amazonerne bo ved floden Tanais [Don] i sauromaternes land og i nærheden af alanerne nordøst for Sortehavet. Ingen af tekststederne har naturligvis noget at gøre med senantikken historie.

Ikke langt fra Thermodon ligger forbjerget Karambis – fortsætter Ammianus Marcellinus (22.8.20). I virkeligheden ligger det ca. 400 km vest for floden, dvs. han går tilbage mod vest i sin beskrivelse af kystegnene. Det er igen et tegn på, at han ikke er særlig sikker i områdets geografi. Derimod har han næsten ret, når han angiver, at Karambis ligger direkte over for forbjerget Kriumetopon på Krimhalvøen, men det er til gengæld ikke i overensstemmelse med hans angivelse af, at Den maiotiske Sø og i forbindelse hermed Krim lå i den østlige del af Sortehavet, jf. den skythiske bue. Hans afstandsangivelse – 2.500 stadier – er langt overdrevet, men den kan genfindes hos Strabon (jf. s. 44).

Ammianus Marcellinus nævner derefter de folk, der bor i området – dahere, chalybere, byzerere, sapeirere, tibarenere, mossynoikere og fylrere – med den overraskende tilføjelse at det "alle sammen er folk, som vi ikke rigtig har forbindelse med og kender til" (22.8.21). Når han kan remse dem op, er det først og fremmest, fordi de var kendt fra den klassiske etnografiske og geografiske litteratur. Desuden burde det ikke være ukendte folk for en romer, når de bor inden for Romerrigets grænser; det må de vel stadig gøre i slutningen af det 4. århundrede e.Kr., for ellers ville der ikke være nogen grund til at nævne dem i et historieværk på et sted, der meget nøje knyttes til kejser Julians person. Man kan dog have sin tvivl om, hvorvidt det er sådan, det forholder sig, for navnene er antikvariske og nogle af dem vitterlig ukendte i senere tider. Bl.a. dette sted viser med al ønskelig tydelighed, at Ammianus Marcellinus ikke kender til denne del af Romerriget fra selvsyn – han har kun antikvariske oplysninger at bygge på. Dette gælder ligeledes de to næste afsnit (22-23), der relaterer sig til argonautertogtet og Dionysosmyten.

6. Sortehavets østkyst fra Fasis til Det kimmeriske Bosporos (22.8.24-25)

Vi forlader dermed det egentlige Romerrige – hvad Ammianus Marcellinus dog ikke gør opmærksom på i den bevarede tekst, men da der er en lakune i Vatikanerhåndskriftet, kan vi ikke se, hvad der måtte mangle. Vi bevæger os i hvert fald op ad Sortehavets østkyst – der jo i Ammians verdensbillede stadig må være sydkysten. Han ved da heller ikke meget om egnen ud over nogle gamle skrøner om by- og folkenavnene.

7. Den maiotiske Sø med omgivende egne (22.8.26-36)

Ammianus Marcellinus er heller ikke præcis i sin geografiske forståelse af denne region. Han er nu ved Det kimmeriske Bosporos, hvor byerne er anlagt af milesierne, som han skriver, og "moderen til dem alle ... er Pantikapaion [Kerč'], der ligger ved floden Hypanis [Kuban]" (22.8.26). Pantikapaion ligger imidlertid på Krim; Hypanis har sit udspring i Kaukasus, og den har følgelig sit udløb overfor Pantikapaion på den modsatte side af strædet.

Amazonerne anbringes som nævnt i denne egn nordøst for Sortehavet (22.8.27). I den forbindelse omtaler Ammian ligeledes *Sauromatae*, der egentlig er den græske form (22.8.29). Den normale latinske betegnelse for folket er *Sarmatae* (sarmatere), og det er den, Ammian ellers anvender i *Res gestae*. Det er igen en indikation af, at han støtter sig til et bestemt skriftligt materiale i denne ekskurs. Måske forbinder han slet ikke de to navne med hinanden. Han opremser de floder, der løber igennem sauromaternes land: Maraccus (= Marubios), Rhombites, Theofanios og Tortodanes. Ptolemaios (5.9.2) er ellers den eneste anden bevarede forfatter, der nævner disse floder (Boeft, Drijvers, Hengst & Teitler 1995, 121).

Ved indløbet til Den maiotiske Sø gør han østbreddens Fanagoreia og Hermonassa til "øer, der med stor flid er bebygget af grækerne" (22.8.30), men han skriver ikke, at øerne har byer af samme navn. Omkring Den maiotiske Sø bor en række folk: Ixomatere, maiotere, iazygere, rhoxolanere, alanere, melanchlainere, gelonere og agathysere (22.8.31) – alle navne, der er kendt fra den klassiske litteratur.

Chersones [Krim] nævnes kort (22.8.32), inden han går over til at diskutere, hvorfor havet er blevet kaldt for *Pontos Euxeinos* "Det gæstmilde Hav" (22.8.33-34), hvorefter han begynder at tale om *Taurica*, der igen må være Krim, "Det tauriske Chersones". Der findes nemlig, skriver Ammianus Marcellinus, en ubeboet

ø Leuke, som er indviet til Achilleus, og som søfolk ikke kan overnatte på uden at risikere livet (22.8.35). De antikke geografer sætter dog i reglen øen i forbindelse med udløbet af floden Borysthenes [Dnepr] og ikke med Krim (jf. Boeft, Drijvers, Hengst & Teitler 1995, 129; hovedkilden er Arrian, *Peripl.* 21-23). At *Taurica* alligevel også her må være Krim, viser de bynavne, han nævner: Eupatoria, Dandake og Theodosia, hvoraf den sidstnævnte by er sikkert identificeret på sydøstkysten (22.8.36).

8. Den nordlige og vestlige kyst (22.8.37-45)

Hvis vi genkalder os Ammianus Marcellinus' billede af den skythiske bue, er det logisk, at han nu taler om den venstre del af buen – den vender mod nord, og den går hen til Det thrakiske Bosporos, hvorfra rejsen rundt langs Sortehavets kyst tog sin begyndelse. Som sædvanlig nævner han en række folkeslag, en række floder og en række byer. De skal ikke her gennemgås detaljeret. Det er nemlig det samme billede som tidligere, der her gentager sig. Det drejer sig stadig om antikvariske oplysninger, som han på en eller anden måde har hentet i den klassiske litteratur om disse egne. Der er ingen nye iagttagelser fra senantikken.

Det mest slående i denne sammenhæng er imidlertid, at vi nu er i de egne af det sydøstlige Europa, hvor der på Ammianus Marcellinus' tid fandt epokegørende begivenheder sted. *Res gestae* slutter med romernes nederlag til goterne i Slaget ved Adrianopel i 378 e.Kr. Ammianus Marcellinus beretter selv om disse gotere i 31. bog, og han fortæller indgående om, hvorledes de tvinges til at flygte ind i Romerriget på flugt for hunnerne i midten af 370'erne. Han beskriver nøje de egne, hvor begivenhederne finder sted. Det er nord og vest for Sortehavet – altså det selv samme område. I Sortehavsekskursen optræder der imidlertid hverken gotere eller hunnere. De hører åbenbart kun til i de berettende dele af *Res gestae* og ikke i den geografiske ekskurs. Der er vandtætte skotter mellem beretningsdelen og ekskursdelen af *Res gestae*.

9. Klima og fiskeliv (22.8.46-48)

Derefter går vi over til den sidste del af ekskursen. Den handler specifikt om havet: Det er ferskere end andre have, det er mere fladt, og det er meget tåget. Fiskene strømmer til, for det er nemmere at yngle her, og afkommet opfores bedre, fordi der ikke rigtigt er rovfisk. Det største havdyr, man har set, er de

uskadelige delfiner. Men havet ligger åbent for de nordlige vinde – den skythiske kulde hører næsten med til enhver gennemgang af Sortehavet – og denne kulde forårsager ofte en bundfrysning af floderne.

Vi er dog kommet et godt stykke længere bort, end vi havde tænkt, så lad os gå tilbage til det, vi har forladt. (22.8.48)

Det, vi forlod, var som tidligere nævnt, at kejser Julian stod for at skulle drage til Antiochia for senere at sætte felttoget mod perserne i værk. Denne ekskurs har derfor ikke megen fornuftig begrundelse, og det er vanskelig at se, hvilken funktion den skulle have i *Res gestae* – medmindre han virkelig har besluttet sig for at indflette en række fremstillinger af verdens geografi i sit historieværk.

10. Selvsyn eller læsning

Ammianus Marcellinus indledte med at hævde, at han både havde set og læst om det, han ville bringe i ekskursen – *visa vel lecta*. En nøjere undersøgelse af teksten viser imidlertid med al ønskelig tydelighed, at Ammianus Marcellinus ikke har set ret meget i denne sammenhæng. Han bygger (næsten) udelukkende på den klassiske litteratur om disse egne. Der er ikke meget, der har med geografien og etnografien i slutningen af det 4. århundrede e.Kr. at gøre. Vi kan kort og godt ikke bruge denne del af *Res gestae* til beretningslutninger.

Vores problem er dog, at ingen endnu har kunnet fastlægge hans direkte kildeforlæg mere præcist. Vi ved i det store og hele, hvor det kan stamme fra, men ingen har kunnet overbevise alle om, hvilke tekster der har ligget foran Ammianus Marcellinus, da han skrev. Som Theodor Mommsen konstaterer, er Ammian ikke en historiker, der skriver lange afsnit af fra en enkelt bog (Mommsen 1881, 602 = 1909, 393). Så det er vanskeligt at rekonstruere hans forlæg

Victor Gardthausen mente dog, at han kunne fastlægge et bestemt skema for beskrivelsen af en provins i de fleste geografiske ekskursor:

- 1) en geografisk karakteristik,
- 2) landets frugtbarhed,
- 3) floderne,
- 4) byerne,
- 5) byernes grundlæggelser og gamle navne,
- 6) provinsens erobringshistorie.

Det fik ham til at antage, at Ammian havde benyttet et nu tabt, skematisk opbygget geografisk værk skrevet på latin som sin hovedkilde til disse afsnit suppleret med en provinsfortegnelse med inddeling og navne fra det 4. århundrede e.Kr.; beklageligvis var denne værdifulde *Geografi* gået tabt og dens forfatter forblevet os ubekendt (Gardthausen 1872/3, 509-38). Problemet er imidlertid, som også Gardthausen påpegede, at bl.a. Sortehavsekskursen ikke kan sættes i forbindelse med denne hypotetiske kilde, eftersom den slet ikke har den samme skematiske opbygning. Gardthausen forestillede sig derfor et mere indviklet kildegrundlag for denne ekskurs' vedkommende. Der måtte være en græsk *periplus* eller *periēgēsis* i digterisk form, for Ammian taler om *poeta* (22.8.13) og *carmina* (22.8.15). Den skulle således være af samme art som det bevarede skrift fra kejser Hadrians regeringstid (117-138) af Dionysios: *Periēgēsis tēs oikumenēs* – dvs. en guide til den kendte verden – men det skulle ikke være identisk med dette værk. Digtet skulle i sidste instans bygge på Eratosthenes, som Ammianus Marcellinus selv havde nævnt i ekskursen, men næppe havde benyttet direkte (Gardthausen 1872/73, 538-47). Desuden skulle han indirekte have brugt Sallusts nu tabte *Historiae*, hvis viden om Sortehavsegnene dog ligeledes gik tilbage til Eratosthenes (Gardthausen 1872/73, 549-50). Endelig havde Mommsen i sin udgave af Solinus' geografiske lærebog *Collectanea rerum memorabilium* ("Samling af mærkværdigheder") fra begyndelsen af det 3. århundrede e.Kr. påvist, at den indbyrdes afhængighed, der syntes at være mellem Ammian og Solinus, bedst kunne forklares ved, at de havde benyttet et fælles forlæg. Det forlæg kaldte Mommsen for *Chorographia Pliniana*, fordi det havde benyttet både Plinius og Pomponius Mela (*De chorographia*, dvs. beskrivelse af lande eller egne) tillige med andre skrifter. Gardthausen anså Mommsens konklusion for bindende (Gardthausen 1872/73, 551-53). Der skulle således ifølge Gardthausen være et indviklet system af mere eller mindre identificerbare kilder til Ammians Sortehavsafsnit (Gardthausen 1872/73, 555-56). Konklusionen må derfor også være, at han ikke selv har set noget af det, der er blevet nedfældet i ekskursen.

Da Mommsen grundlæggende var af den opfattelse, at Ammianus Marcellinus brugte en lang række forskellige kilder til sine geografiske ekskurser, måtte han i modsætning til Gardthausen mene, at det også havde været Ammian selv, der havde opstillet det skema, man ganske rigtigt kan konstatere de fleste steder (Mommsen 1881, 604-5, 634 = 1909, 395-96, 423). Derfor falder tanken om ét tabt latinsk geografisk værk bort for Mommsen. Han er imidlertid enig med Gardthausen i, at bl.a. Sortehavsekskursen falder uden for dette skema. Han afviser dog tanken om en *periplus* i digterisk form. Til gengæld vil han mene, at til ekskursens første del frem til Fasis i afsnit 24 er Timagenes' nu tabte skrift *Periplus pasēs thalassēs* "Omsejling af alle havene" hovedkilden for Ammianus Mar-

cellinus. Skriftet er fra sidste halvdel af det 1. århundrede f.Kr. Ammianus Marcellinus citerer ham selv i anden sammenhæng i Galliensekskursen. Apollonios fra Rhodos' *Argonautertogt* fra 3. århundrede f.Kr. måtte ligeledes indgå i denne sammenhæng formentlig som forlæg til Timagenes (Mommsen 1881, 623-24 = 1909, 413-14). Til resten af Sortehavsekskursen forestillede Mommsen sig f.eks. Ptolemaios som kilde samt en anden version af Solinus' *Collectanea rerum memorabilium* end den, vi har overleveret (Mommsen 1881, 629 = 1909, 418). Altså lidt anderledes, end Gardthausen havde tolket Mommsens opfattelse i Solinustekstudgaven. Heller ikke Mommsen fandt spor af, at Ammian selv skulle have bidraget til ekskursen ved egne iagttagelser (Mommsen 1881, 623 n. 1 = 1909, 412 n. 5).

Som nævnt er der stadigvæk ikke enighed om, hvilke kilder Ammianus Marcellinus har benyttet. Christian M. Danoff giver i *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* udtryk for den opfattelse, at Ammianus Marcellinus må have haft en nu tabt *periplus* til sin rådighed, uden at han dog kommer nærmere ind på dennes karakter (Danoff 1962, 917).

Den dybtgående hollandske kommentar fra 1995 til Ammianus Marcellinus har heller ikke nogen endelig løsning på kildeproblemet. Den knytter mest an til Mommsens tese, og forfatterne holder fast ved Ptolemaios, der dog kan være vanskelig at påvise som direkte forlæg på grund af hans knappe stil. Solinus anser de ligeledes som en sandsynlig kilde foruden Apollonios fra Rhodos' *Argonautertogt* og Dionysios' værk. Sallusts digression i 3. bog af *Historiae* om Sortehavet kan også have tjent som forlæg, eftersom vi ved, at Ammian kendte værket. De gør desuden meget nyttigt opmærksom på de andre forfatters oplysninger, selv om de ikke skulle være direkte forlæg for Ammianus Marcellinus. De er tillige af den opfattelse, at ekskursen ikke skal opfattes som en guide for rejsende, men snarere som et "cultural showpiece" (Boeft, Drijvers, Hengst & Teitler 1995, 88-90).

11. Konklusion

Som beretning om de virkelige forhold ved Sortehavet i slutningen af det 4. århundrede e.Kr. er ekskursen altså ikke meget bevendt. Men levnsslutningerne da? Ja, vi har jo Ammianus Marcellinus' beskrivelse af området. Men er den udtryk for tidens opfattelse af Sortehavsregionen, eller er den blot Ammians egen opfattelse? Bygger det generelle vidensniveau om disse egne kun på den allerede adskillige århundreder gamle litteratur? Er der virkelig ikke kommet ny viden til romerne siden den klassiske litteratur, eller er det blot Ammian, der ikke har

været i stand til at finde denne litteratur? Som nævnt ved han andet og mere om egnene nord og vest for Sortehavet, end han giver udtryk for i ekskursen, så ud fra den betragtning kunne det se ud som, om Ammian meget bevidst har villet give ekskursen denne antikvariske form. Skatteopkræverne i Lilleasien har nok også haft et mere præcist billede af, hvem der boede langs kysten, og de har nok 'haft forbindelse med dem og kendt til dem', på trods af Ammians modsatte udsagn.

Men hvorfor han kun har givet ekskursen den antikvariske form og ikke blot gjort et forsøg på at sætte den ind i en samtidig sammenhæng som ved de andre geografiske og etnografiske ekskursioner, kan jeg ikke forklare, og jeg kan heller ikke forklare, hvorfor den i det hele taget er med. Jeg føler mig ikke ganske overbevist om, at han har ville give en fuldstændig beskrivelse af Romerrigets provinser og de omliggende lande, for dertil er den for forskellig fra de andre geografiske ekskursioner, der som påpeget af Gardthausen og Mommsen er meget mere skematisk opbygget. Det er heller ikke min opfattelse, at ekskursen – sammen med f.eks. Egyptensekskursen senere i 22. bog – blot er medtaget i netop denne bog, for at Julians korte regeringstid skulle synes længere, end den i virkeligheden var (Boeft, Drijvers, Hengst & Teitler 1995, xi). Næsten alle, der har beskæftiget sig med Sortehavsekskursen, har haft vanskeligheder med at forstå, hvorfor Ammianus Marcellinus har skrevet den i den form og bragt den på det sted. Vi er kort og godt i mere end én forstand "på randen af det ukendte".

Kilder

Ammianus Marcellinus findes i en ældre dansk oversættelse: *Femogtyve År af Roms Historie i det Fjerde Årh. e.Kr. af Ammianus Marcellinus*. Oversat fra Latin ved V. Ullmann. Arendal 1877.

Den latinske tekst er udgivet (med fransk oversættelse og kommentarer) i *Ammien Marcellin Histoire*. Texte établi, traduit et annoté par Jacques Fontaine et al. Tome III. Paris 1996.

En ny engelsksproget kommentar er Boeft, Drijvers, Hengst & Teitler 1995.